

Pateikti Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios vargonų autentiško prospekto rekonstrukcijos, drožybos, medienos apdirbimo ar registrų argumentai suteikia pagrindą iškelti Jantzono autorystės hipotezę. Atkurta originali Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios vargonų prospekto struktūra atitinka Vilniaus vargondirbystės mokyklos prospektų tipą, ši prospekto forma vėlesniuose darbuose buvo tęsiama ir evoliucionavo: kompozicija iš centrinės septynių laukelių dalies ir dominuojančių dviejų šoninių bokštų, apsuptų dviejų laukelių, buvo naudota vėlesnėse Vilniaus mokyklos vargondirbių prospektų kompozicijose. Kadangi 1765–1766 m. sukurti Polocko jėzuitų–Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios vargonai yra vieni pirmųjų išlikusių Vilniaus vargondirbystės mokyklą reprezentuojančių darbų, atkurtą autentišką vargonų prospektą galima laikyti Vilniaus mokyklos daugelio prospektų pirmavaizdžiu.

Vilniaus arkikatedros vargonų perstatymai

Šiandien Vilniaus arkikatedroje stovintys vargonai iliustruoja originalios prospekto kompozicijos ir dviejų rekonstrukcijų sintezę. Vargonai apie 1780–1785 m. buvo pastatyti Vilniaus augustinų bažnyčioje, 1857 m. perkelti į Vilniaus katedrą (dab. arkikatedra).⁶⁷⁰ Dėl radikalių instrumento perdarymų vargonų prospektas buvo du kartus, 1857 ir 1888–1889 m., padidintas (paaukštintas ir praplėstas). XX a. pirmoje pusėje Vilniaus meistras Wacławas Biernackis instrumentą du kartus iš pagrindų perstatė, bet prospekto struktūros nebekeitė. 1969 m. už istorinio prospekto sumontuotas naujas Vokietijos firmos „Alexander Schuke“ instrumentas (3 manualai, pedalai, 49 registrai).

Vilniaus arkikatedros vargonų autorius nėra nustatytas, šiuo klausimu aptinkama įvairių nuomonių. Pavyzdžiui, apie šiuos ir Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios vargonų prospektus rašė Morelowski ir Smulikowska⁶⁷¹, remdamiesi vizualiu vargonų panašumu, bet neišsigilinę į XIX a. vargonų rekonstrukcijas, vargonų autorystę priskyrė Dominikui Adamui Casparini, o iš pagrindų modifikuotą prospektą apibūdino kaip vientisą rokokinį kūrinį, papuoštą penkių figūrų skulptūriniu grupe⁶⁷².

670 Galicz, 1861, p. 130.

671 Morelowski, 1938–1939a; Smulikowska, 1989.

672 Smulikowska, 1989, p. 229. Smulikowskos studijoje vargonų skulptūros įvardytos klaidingai: šv. Ceciliją ir smuikuojantį angelą menotyrininkė pavadino šv. Augustinu ir šv. Grigaliumi.

76 pvz. Vilniaus arkikatedros
vargonai:
[1] rekonstruota autentiška
prospekto struktūra;
[2] prospektas po pirmojo
vargonų perstatymo
1857 m.;
[3] dabartinis prospektas
po antrojo vargonų per-
statymo 1888–1889 m.

Vilniaus arkikatedroje stovinčių vargonų tyrimai ir hipotetinė autentiško prospekto rekonstrukcija suteikia galimybę instrumentą sieti su Vilniaus vargondirbystės mokykla. Daroma prielaida, kad prospektas buvo vieno tarpsnio, sudarytas iš 9 laukelių, o XIX a. patyrė du esminius perstatymus (76 pvz.). Autentiškos vargonų išvaizdos rekonstrukcija buvo derinama su pirminės šio instrumento vietos Vilniaus augustinų bažnyčioje analize. Šiuo metu (2013) Vilniaus augustinų bažnyčia uždaryta, jos vidinė erdvė padalyta gelžbetoninėmis perdangomis, tačiau yra išlikęs vargonų choras, kuris buvo rekonstruotas XX a. pradžioje pagal buvusį XVIII a. chorą. Vargonų choro matmenys rodo XVIII a. čia buvus gana ankštas patalpas, į kurias dabartiniai arkikatedros vargonai niekaip netilptų. Autentiškas vargonų prospektas turėjo būti nepalyginti žemesnis, vieno tarpsnio. Jo viršuje, centre galėjo tilpti tik karaliaus Dovydo skulptūra, o šiuo metu ant šoninių bokštų stovinčios skulptūros pirminėje vietoje stovėti negalėjo dėl žemų skliautų. Jei ant vargonų bokštų Vilniaus augustinų bažnyčioje kokios nors skulptūros ir buvo, jos turėjo būti mažesnės (vadovaujantis analogais galėjo būti du trimituojantys angelai, t. y. įprastas skulptūrų triptikas).

Skulptūrų stilistika yra trijų skirtingų laikotarpių, karalius Dovydas sukurtas gerokai anksčiau už kitas skulptūras. Neatmestina prielaida, kad Dovydo skulptūra galėjo priklausyti 1729 m. Vilniaus katedroje pastatytiems vargonams, apie kuriuos 1743 m. vizitacijos dokumente rašoma: „Vargonai 8 balsų, įrengimas paprasto darbo, viršuje karaliaus Dovydo statula.“⁶⁷³ Senieji katedros vargonai neišliko, apie 1800-uosius jų vietoje pastatytas naujas instrumentas. Tačiau tikėtina, kad senoji skulptūra buvo saugoma katedroje, o XIX a. viduryje pastatyta ant dabartinių vargonų. Kitos skulptūros vėlesnės: angeliukas (amūras) prospekto viduryje galėjo atsirasti po 1857 m. rekonstrukcijos, keturios skulptūros vargonų viršuje – po 1888–1889 m. meistro Radavičiaus atliktos rekonstrukcijos⁶⁷⁴. Tuo metu, Vilniaus katedroje už praplėsto vargonų prospekto pastačius naują instrumentą, senasis instrumentas buvo perduotas Naujojo Daugėliškio bažnyčiai⁶⁷⁵.

Pirmasis vargonų padidinimas 1857 m.

Pirmą kartą Vilniaus augustinų bažnyčios vargonai padidinti 1857 m., juos perkėlus į Vilniaus katedrą. Prospekto architektūros modifikaciją padiktavo naujo instrumento ypatumai: buvo pagamintos naujos oro skirstymo dėžės,

673 Gučas, 2009, p. 534.

674 LVIA, f. 604, ap. 4, b. 4156.

675 Gučas, 2009, p. 303.

sumontuoti pedalai su savarankišku vamzdynu, instrumentas padidintas iki 24 registų, manualinių klaviatūrų diapazonas praplėstas iki G²–g³, pakeista dalis vamzdyno. Padidinus instrumentą, naujos ilgesnės manualų oro dėžės už senojo prospekto vienoje eilėje neišsitemo ir buvo išdėstytos dviem aukštais (pirmame aukšte – pirmojo, antrame – antrojo manualo oro dėžės). Apie tai sprendžiama išmatavus Naujojo Daugėlišio bažnyčios vargonuose išlikusias Vilniaus arkikatedros instrumento oro dėžes. Pedalų oro dėžės ir vamzdžiai, manoma, stovėjo Vilniaus katedros vargonų nugaroje, o antrojo manualo oro dėžės šonuose truputį išsikišo virš pirmojo manualo vamzdžių, todėl dalis didžiųjų pirmo manualo vamzdžių buvo nupjauti ir sulenkti. Tokia išvada daroma remiantis Naujojo Daugėlišio bažnyčios vargonuose esančiais sulenktais mediniais vamzdžiais, nors šioje bažnyčioje jiems niekas netrukdo išsitemti visu aukščiu.

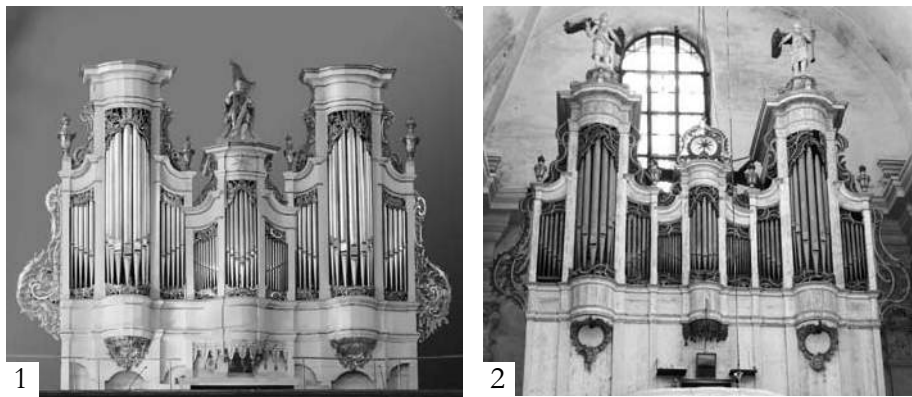
Ištirus vargonų prospekto ir rėmo konstrukciją galima įvardyti šiuos 1857 m. perstatymo veiksmus: centrinė prospekto dalis buvo paaukštinta, ant naujai pagaminto apatinio tarpsnio pakėlus centrinio bokštelio ir gretimų laukelių grupę, pirmame tarpsnyje liko tik 52 pirmojo manualo registro *Principal 8'* vamzdžiai, apatinio centrinio bokštelio ertmėje pastatyta angeliuko (amūro) skulptūra. Beje, angeliuko ikonografija centrinėje prospekto dalyje nėra būdinga barokiniams Lietuvos vargonams. Kiti didžiųjų vargonų pavyzdžiai (kaip antai, Vilniaus Šv. Dvasios, Tytuvėnų, Troškūnų bažnyčiose) rodo, kad toje vietoje buvo įprasta komponuoti karaliaus Dovydo figūrą. Gali būti, kad karalių Dovydą planuota įstatyti ir Vilniaus katedros vargonuose, bet ši, iki mūsų dienų išlikusi Dovydo skulptūra netilptų dėl savo matmenų. Taigi veikiausiai buvo nuspręsta pagaminti naują – angeliuko skulptūrą, nes vietoj jos įstačius vamzdžius, šie būtų atlikę tik dekoratyvinę funkciją, mat po perstatymo pakito instrumento sandara ir ši prospekto dalis liko tuščia: naujos pirmojo manualo oro skirstymo dėžės stovėjo šonuose ir nesiekė centro, antrojo manualo – antrame tarpsnyje.

Antrasis vargonų padidinimas 1888–1889 m.

1888–1889 m. meistras Radavičius pastatė naują instrumentą, o senasis, 1857 metų, instrumentas išvežtas į Naujojo Daugėlišio bažnyčią. 1888–1889 m. atlikti darbai lėmė dar vieną Vilniaus katedros vargonų prospekto praplėtimą: jo šonai buvo papildyti dviem išoriniais bokštais ir dviem gretimais laukeliais, pagal autentiškos prospekto dalies pavyzdžius išdrožti trūkstanti medžio ornamentai. Radavičiaus perdarytas prospektas išliko iki mūsų dienų, tokia jo kompozicija ypač artima Casparini vargonams Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčioje ar Johanno Preusso vargonams Karaliaučiaus Lyvenikės rajono bažnyčioje (25 ir 77 pvz.).

77 pvz. [1] Vilniaus arkikatedros vargonai po rekonstrukcijos 1888–1889 m.; [2] Casparini vargonai Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčioje

78 pvz. [1] Autentiškas Vilniaus arkikatedros vargonų prospektas; [2] vargonai Budslavo bazilikoje

Autentiško prospekto ir dispozicijos rekonstrukcija

Prielaida, kad XVIII a. Vilniaus augustinų bažnyčiai sukurtų vargonų prospektas buvo vieno tarpsnio, devynių elementų, daroma ištyrus vargonų vidų, kur akivaizdžiai matyti skirtingi prospekto rėmo medienos apdirbimo, patamsėjimo, medinių detalių sujungimo fragmentai. Tai leido nustatyti, kad autentiškajam prospektui priklausė du didieji vidiniai dabartinio prospekto bokštai su juos juosiančiais laukeliais ir antro tarpsnio trijų laukelių grupė. Atkūrus pirminę Vilniaus augustinų bažnyčios–Vilniaus katedros vargonų išvaizdą buvo išvelgta tipinė Vilniaus vargondirbystės mokyklos prospekto kompozicija. Negana to, rekonstruota struktūra vizualiai ypač artima Vilniaus meistro Jantzono 1781/1783 m. sukurtų vargonų prospektui Budslavo bazilikoje (buv. bernardinų bažnyčioje). Lyginant šiuos prospektus matyti nedideli skirtumai: Vilniaus katedros vargonai proporciškai platesni ir aukštesni; Budslavo prospekte centrinis bokštelis yra gaubtas ir daugiabriaunis, Vilniaus katedroje – lėkštesnis ir viduryje igilintas (78 pvz.).

Vilniaus katedros ir Budslavo bažnyčios vargonų panašumą būtų įdomu panagrinėti ir instrumento aspektu. Deja, tokios galimybės nėra, Vilniaus katedros vargonai dar 1857 m. buvo perstatyti, o apie autentišką dispoziciją žinių neaptikta. Tačiau tarp Vilniaus katedros ir Budslavo bažnyčios instrumentų bendra yra tai, kad abu turėjo po du manualus, pirmo ir antro manualo vamzdynai buvo sumontuoti viename tarpsnyje, pedalų nebuvo (Galicziaus straipsnyje rašoma, kad į Vilniaus katedrą iš Vilniaus augustinų bažnyčios buvo perkelti dviejų manualų vargonai, o pedalai sumontuoti vėliau⁶⁷⁶). 1857 m. perstatant Vilniaus katedros vargonus, buvo panaudota ir senų vamzdžių, todėl tikėtina, kad po perstatymo dviejuose manualuose liko ir autentiškų registrų. Galicziaus straipsnyje 1861 m. užfiksuota vargonų dispozicija rodo, kad pirmame ir antrame manualuose panaudoti tipiniai Vilniaus mokyklos meistrų registrai, daug sutapimų ir su Budslavo vargonų dispozicija (79 pvz.).

Vilniaus katedros vargonų autentiškos dispozicijos nustatymui padėjo Naujojo Daugėlišio bažnyčios vargonų tyrimai. Po to, kai 1888 m. Vilniaus katedros instrumentas buvo pervežtas į Naujojo Daugėlišio bažnyčią, čia 1893 m. statydamas naujus vargonus meistras Floryanas Ostromeckis⁶⁷⁷ panaudojo katedros instrumento oro dėžes ir dalį medinių registrų vamzdyno. Taip Naujojo Daugėlišio vargonuose iki mūsų dienų išliko 1857 m. pagamintos keturios manualų oro skirstymo dėžės, dalis barokinio, kaip manoma, dar Vilniaus augustinų bažnyčios vargonų medinio vamzdyno. Tai dalis vamzdžių iš pirmo manualo registrų *Bordun 16'* ir *Flaut major 8'* (dabar pavadintas *Gedacket 8'*), antro manualo registro *Flaut major 8'* (dabar pavadintas *Lieblisch gedacket 8'*) vamzdžių fragmentai. Pirmo manualo registro *Trompet 8'* vamzdžių rezonatoriai ir kelmai su liežuvėliais gali būti datuojami 1857 m., o gal ir ankstesne data – 1780–1785 m. Šiuo metu Naujojo Daugėlišio vargonų klaviatūros diapazonas yra C–f⁶⁷⁸, bet ištyrus oro dėžes paaiškėjo, kad 1857 m. sukurtas instrumentas galėjo turėti platesnį diapazoną G²–g³, nes oro dėžėje yra penki nenaudojami, užklijuoti vožtuvai, ant registro *Trompete 8'* tiltelio trūksta septynių vamzdžių. Vilniaus katedroje buvusių vargonų diapazoną G²–g³ patvirtina ir Galiczius, 1861 m. straipsnyje apie vargonų klaviatūrą rašoma: „5 oktavų: nuo tono G bose, iki tono G viršuje.“⁶⁷⁸

Detaliai ištyrus ir palyginus senojo Vilniaus arkikatedros instrumento fragmentus Naujojo Daugėlišio bažnyčioje ir dabartinės Budslavo bazilikos vargonus,

676 Galicz, 1861, p. 129.

677 Naujojo Daugėlišio bažnyčios vargonų autorystę liudija emblema vargonų šone:
F. OSTROMECKI / WILNO 1893 R.

678 Galicz, 1861, p. 130.

1861 m. Galicziaus straipsnyje minima Vilniaus katedros bažnyčios vargonų dispozicija (paskelbta Galicz, 1861, p. 130)

Budslavo bazilikos (buv. bernardinų bažnyčios) vargonų dispozicija (skliaustuose kursyvu pateikiami autentiški registrų pavadinimų įrašai, rasti ant didžiosios oktavos tono *C* vamzdžių)

Klaviatura 1sza

1. Bordun	16'
2. Pryncypal	8'
3. Flaut major	8'
4. Salicet	8'
5. Trompet	8'
6. Flaut minor	4'
7. Fletravers	4'
8. Octava	4'
9. Quinta	3'
10. Mixtura	000

Klaviatura 2ga

1. Flet major	8'
2. Quintadena	8'
3. Vox humana	8'
4. Unda maris	8'
5. Jula	4'
6. Pryncypal amabilis	4'
7. Flassflet	2'
8. Octava	2'

Pedaļy

1. Bordun	16'
2. Pryncypal	8'
3. Flaut major	8'
4. Salicet	8'
5. Trompet	8'
6. Flaut minor	4'

Manuaļowi Glos (I manualas, C–d^{'''})

Principal	8. pedum
Bordon	16. pedum
Flet Maior	8. pedum
Quinta Daena (<i>Quinta dena</i>)	8. pedum
Salcinal (<i>Salcynal</i>)	8. pedum
Octava Principal (<i>Oktava</i>)	4. pedum
Flet Minor	4. pedum
Jula (<i>Jula</i>)	4. pedum
Qwinta (<i>Qwinta</i>)	3. pedum
Super Octava (<i>Super oktava</i>)	2. pedum
Mixtur 3 ch.	1. pedum
Gamba 8 ^o (XX a. pr.) [buvo Trompet	8 ^o ?]

Klaviatura Secunda (II manualas, C–d^{'''})

Principal	4. pedum
Bordon	8. pedum
Undamarys (c ² –d ^{'''}) (<i>Undamarys</i>)	8. pedum
Quinta Daena (<i>Quinta Dena</i>)	8. pedum
Ror Flet (<i>Ror flet</i>)	4. pedum
Flaut Traver (<i>Flotrower</i>)	4. pedum
Nassat (<i>Nasat</i>)	3 pedum
Spiel Flet (<i>Spiel Flet</i>)	2. pedum
(tuščias tiltelis) [buvo Vox humana	8 ^o ?]

Bembni 12 pedum

Gwiazda z dzwonekami

Signatura [...] Kalkancjstę 8...

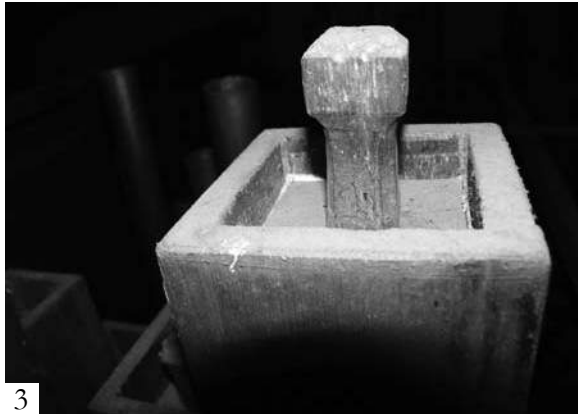
Manualų sankaba II/I

1

2

3

80 pvz. [1, 2,] Budslavo bazilikos (Baltarusija) ir [3] Naujojo Daugėlišio bažnyčios vargonų fragmentai: dengtų medinių vamzdžių kamščių rankenėlių formos, pėdos

randama ir kitų akivaizdžių panašumų. Pavyzdžiui, dengtų medinių vamzdžių kamščių rankenėlių formos ir pėdos yra vienodos, sutampa medienos apdirbimo stilius (80 pvz.). Šie autentiško prospekto rekonstrukcijos, vamzdyno, dispozicijos tyrimų argumentai neabejotinai krypsta naujos autorystės link, Vilniaus arkikatedroje stovinčius vargonus siejančios su Nicolauso Jantzono pavarde.

Geografinis Vilniaus vargondirbystės mokyklos teritorijos apibrėžimas, atsižvelgiant į mokyklai priskiriamų meistrų veiklos paplitimą ir darbų lokaciją, tipologinių prospektų kompozicijos, puošybai naudotų drožinių, specifinių registrų ir pan. bruožų išryškėjimas atskleidė mūsų krašte susiformavusią ir apie šimtą metų funkcionavusią stilistiškai vientisą vargondirbystės kryptį. Ją XVIII a. antroje pusėje–XIX a. pirmoje pusėje marginaliai pajavairindavo į Lietuvą tik konkrečioms užsakymams atvykdavusių kitų mokyklų atstovų darbai, rodantys vargonų statybos tendencijų mūsų krašte daugiasluoksniškumą. Kita vertus, Vilniaus mokyklai priskiriamų išlikusių vargonų, ypač architektūrinės dalies (prospekto struktūros) tyrimai liudija, kad ir vilnietiškoji vargondirbystės tradicija pasklido gana toli nuo Vilniaus nutolusiose įvairiose LDK vietovėse ir net už LDK ribų.

Vilniaus vargondirbystės mokykla sukūrė Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei savitą vargonų stilių, kurį taikė ir profesionalūs meistrai, ir provincijoje dirbę amatininkai. Lietuvoje buvo originaliai adaptuota Karaliaučiaus vargondirbystės tradicija. Kompleksinė vargonų architektūros, taikomosios dailės (dekoru) ir muzikinės dalies (instrumento) analizė rodo, kad ši tradicija mūsų krašte per beveik šimtą metų patyrė įvairių modifikacijų, kurių brandžiausiu ir stilistiškai išskirtiniu rezultatu tapo Gerharcto Arendto Zelle's, iš jo dirbtuves perėmusio Nicolauso Jantzono bei jų mokinių, sekėjų palikimas.

Meistrą Zelle visiškai pagrįstai galima vadinti Vilniaus vargondirbystės mokyklos įkūrėju, o profesionalumo požiūriu vertingiausią Vilniaus mokyklos dalį šiandien sudaro išlikę beveik autentiški Jantzono vargonai Tytuvėnų ir Budslavo bažnyčiose. Šių vargonų unikalios prospektų kompozicijos, instrumentų dispozicijos ir vamzdžių menzūros, sumanus mechaninės traktūros suplanavimas ir skambesys nenusileidžia žymiausių Europos meistrų barokiniams vargonams.

Vilniaus mokyklai atstovaujančių meistrų vargonai atskleidžia nuoseklią Karaliaučiaus mokyklai būdingos prospekto kompozicijos su aukščiausiu centriniu bokštu transformaciją į simetrišką dviejų šoninių bokštų struktūrą. Ši